

Avot de Rabbi Nathan hoofdstuk 6

Leerling der Wijzen

Tekst Avot de-Rabbi Nathan p. 14a (Misjna Avot 1,4)

[José ben Jo'èzer – een man uit Tzeréda, en José ben Jochanan – een man uit Jeruzalem, ontvingen (de traditie) van hen.]

José ben Jo'èzer [een man uit Tzeréda] zegt: 'Laat je huis een huis van samenkomst zijn voor de Wijzen, bedek jezelf met het stof van hun voeten, en drink dorstig hun woorden.'

'Laat je huis een huis van samenkomst zijn.' Hoe is dat? Dit leert dat iemands huis beschikbaar moet zijn voor de Wijzen en hun leerlingen en de leerlingen van hun leerlingen. Zoals wanneer iemand tot zijn naaste zegt: 'Zie, ik wacht op je op die en die plek.'¹

Uitleg:

José ben Jo'èzer en José ben Jochanan leefden in de eerste helft (begin tweede helft) van de tweede eeuw voor de jaartelling. Zij vormden de eersten van de zogeheten *zoegot* – paren van Tora-geleerden – die samen het Sanhedrin bestierden. José ben Jo'èzer was *Nasi*, de president van het Sanhedrin. Dit was een meer leidinggevende en politieke functie. José ben José Jochanan was *Av bet din* – letterlijk: 'Vader van het gerechtshof'. Sommigen menen dat met de toekenning van deze twee posities een latere situatie op deze oude tradenten is teruggeprojecteerd.²

Beiden Wijzen staan in de overlevering bekend als zeer vrome personen, als mannen die zich in het bijzonder hebben ingezet voor het formeren van groepen Tora-geleerden en voor het Tora-onderwijs. Zozeer zelfs dat de ideale situatie die zij creëerden na hun dood voorgoed verloren is gegaan:

»Toen José ben Jo'èzer van Zerida en José ben Jochanan uit Jeruzalem stierven, hielden de druiventrossen op te bestaan, zoals er geschreven staat: '*Er is geen tros om te eten, mijn ziel verlangt naar vroege vijgen*' (Mi. 7:1).«³

'Trossen' (*esjkoliot*) is bedoeld als metafoor voor groepen Wijzen met grote verdiensten en van ruime eruditie. In een woordspeling werd '*esjkoliot*' gelezen als '*isj [anasjim] sjè kol bo*' – 'een man [mannen] in wie alles (aan deugd en kennis) aanwezig is'.⁴ Na het verscheiden van de beide José's was het gedaan met de trossen

¹ Huis van samenkomst – *bet wa'ad* – het Hebreeuwse werkwoord dat hiermee samenhangt (*ja'ad*) betekent: een afspraak maken, een ontmoeting arrangeren.

² Zo de uitleg van Rabbi Mosjè ben Baroech Almosnino (ca. 1515-1580) in diens commentaar op deze passage in Misjna Avot.

³ Misjna Sota 9:9

⁴ Babylonische Talmoed Sota 47b.

die de druiven hecht bijeenhielden, dat wil zeggen: met hechte groepen waarin Tora-wijzen samenbleven en waarin zij bescherming vonden.⁵

De zegenrijke invloed van de Wijzen

Beide wijze mannen – José ben Jo'èzèr en José ben Jochanan – zetten de traditie van Sjim'on ha-Tzaddik en Antigonos van Socho voort⁶ met uitspraken over Tora en het doen van goede werken. In zekere zin continueert de uitspraak van José ben Jo'èzèr de voorafgaande gedachte over het belangeloos dienen van Antigonos van Socho. Men kan God met name ook dienen door middel van *sjimmoesj chachamim*, praktische dienstbaarheid aan de Tora-geleerden en het faciliteren van hun studie. Geheel zonder eigenbelang is dit niet, want wie zich voortdurend met Wijzen omringt en veelvuldig in hun dagelijkse nabijheid verkeert, zal menige wijsheid opsteken van hun doen en laten.

‘Wie met Wijzen verkeert, wordt wijs’

»En zo zegt de Schrift: ‘Wie met de Wijzen verkeert, wordt wijs’ (Spr. 13:20). Waarmee zou men dit kunnen vergelijken? Met iemand die een parfumeriewinkel bezoekt. Ook al koopt hij niets en neemt hij niets daaruit mee, bij het verlaten van de winkel draagt hij de geur met zich en in zijn kleren mee; en de gehele dag wijkt die geur niet meer van hem, daarom is er gezegd: ‘*Wie met de Wijzen verkeert, wordt wijs.*’ ‘*Wie met dwazen verkeert, trekt het kwaad aan*’ (Spr. *ibid.*). Waarop lijkt dit? Op iemand die een leerlooierij bezoekt. Ook al koopt hij niets voor zich en neemt hij niets daaruit mee, bij zijn vertrek draagt hij de geur met zich en in zijn [met stank besmette] kleren mee; en de gehele dag wijkt de geur niet meer van hem, daarom is er gezegd: ‘*Wie met dwazen verkeert, trekt het kwaad aan*’ (Spr. *ibid.*).«⁷

In oude tijden waren lang niet overal leerhuizen aanwezig. Gebedshuizen functioneerden dan tevens als leerhuizen en als verblijf voor het ontvangen van vreemdelingen en gasten. Het aanbod van ruimte aan de Wijzen, opdat zij daar met hun leerlingen bijeen konden komen en samen konden studeren, was daarom urgent. Sommigen interpreteren de uitspraak van José ben Jo'èzèr overigens anders: ‘Laat jouw huis – dat wil zeggen de plek waar je thuis bent en waar je doorgaans verkeert – het huis van samenkomst van de Wijzen zijn’. Die plek en jouw thuis moet het leerhuis zijn. José ben Jo'èzèr zou dus oproepen om van het leerhuis als het ware je woonhuis te maken en daar zoveel als mogelijk te bivakkeren, opdat geen van de kostbare woorden en gedragingen van de Wijzen onopgemerkt voor je blijft.⁸

De alternatieve versie van Avot de-Rabbi Nathan in de uitgave van S. Schechter (*noesach b*) geeft een wat concretere voorstelling van de zegen die van de Wijzen afstraalt op hun omgeving. Dit gebeurt aan de hand van enkele Bijbelse voorbeelden, die tot de verbeelding spreken:

⁵ Vgl. het commentaar van Abravanel naar aanleiding van Misjna Avot I,4.

⁶ Daarom luidt de tekst: ‘Ontvingen de traditie van *hen* (meervoud).’ Sommige verklaarders stellen evenwel voor om ‘*van hem*’ (d.w.z. van Antigonos van Socho) te lezen. Die wijziging is m.i. niet noodzakelijk en waarschijnlijk onjuist.

⁷ Avot de-Rabbi Nathan, *noesach b*, ed. S. Schechter 14b.

⁸ Zo de uitleg van Rabbi Mosjè ben Baroech Almosnino (ca. 1515-1580) in diens commentaar op deze passage in Misjna Avot.

»‘Laat je huis een huis van samenkomst zijn voor de Wijzen’ – want alle tijd dat Wijzen en hun leerlingen binnen iemands huis verkeren, is dat huis door hun verdienste gezegend. Want zo vinden we ten aanzien van Ja’akov, onze voorvader, dat ten tijde dat Ja’akov het huis van Lavan betrad, dit huis omwille van zijn verdienste gezegend werd; er is immers gezegd: *‘Het weinige dat u voor mijn komst bezat [heeft zich immers tot een menigte uitgebreid]’* (Gen. 30:30).

En zo vind je ook ten aanzien van Josef, dat ten tijde dat hij het huis van Potifar betrad, dit huis werd gezegend omwille van hem; er is immers gezegd: *‘(En het gebeurde vanaf het moment dat hij hem over zijn huis en alles wat hij bezat had aangesteld) dat de Eeuwige het huis van de Egyptenaar omwille van Josef zegende’* (Gen. 39:5) ...

En zo vind je ten aanzien van de ark van God, dat toen deze werd gebracht in het huis van Oved Edom het huis omwille van zijn verdienste werd gezegend; er is immers gezegd: *‘De Eeuwige heeft het huis van Oved Edom en al wat hij bezat gezegend vanwege de ark van God’* (II Sam. 6:12).«⁹

Letterlijk in het stof zitten

Het zich bedekken met het stof aan de voeten van de Wijzen mogen we letterlijk opvatten. De vloeren van eenvoudige mensen waren in oude tijden vaak niet betegeld, maar van leem en aangestampte aarde vervaardigd.

‘Zoals wanneer iemand tot zijn naaste zegt: ‘Zie, ik wacht op je op die en die plek.’ De gastvrijheid tegenover de Wijzen moet zover gaan, dat de gastheer zijn eigen huis als het ware ervaart als een neutrale plek van samenkomst. Het is dan alsof hij met iemand in een openbare gelegenheid afsprekt in plaats van in zijn eigen woning. Zo is de gastheer als het ware zelf ook gast, en zo kunnen de Wijzen zich in de studieruimte heer en meester voelen.

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 14a

Een andere uitleg van *‘Laat je huis een huis van samenkomst zijn voor de Wijzen.’* Hoe is dat? Wanneer een leerling jou bezoekt en hij zegt *‘Geef mij onderricht’*, indien het in je vermogen ligt hem te onderrichten, geef hem dan onderricht; maar indien dit niet zo is, doe hem dan onmiddellijk weggaan.¹⁰

Laat hem niet in je nabijheid op een bed zitten, of op een stoel, noch op een bankje, maar laat hem voor jou zitten op de grond. Elk woord dat jouw mond verlaat, laat hem dit aanvaarden in respect en vreze, in angst en beven zoals onze vaders elk woord dat Gods mond verliet vanaf de Sinai in respect, vreze, angst en beven aanvaard hebben; zo zal ook hij (jouw leerling) elk woord dat jouw mond verlaat in respect, vrees, angst en beven aanvaarden.¹¹

⁹ Avot de-Rabbi Nathan, *noesach b*, ed. S. Schechter, 14a. Ook de ark met de Stenen Tafelen (en de Tora-rol die volgens de traditie naast de ark bewaard werd) vertegenwoordigt evenals de Tora-geleerden de wijsheid en Gods woord.

¹⁰ Zodat hij een andere leraar kan zoeken die meer kennis heeft of beter bij hem past.

¹¹ Deze laatste formuleringen zien we terug in andere midrasjim, zoals *Peskikta Rabbati* par. 21 en in *Midrasj Sjier ha-Sjirim Rabbā* par. 4.

S. Schechter (in zijn editie van Avot de-Rabbi Nathan) rekent deze woorden tot de oorspronkelijke tekst van Avot de-Rabbi Nathan, aangezien een verwijzing naar de openbaring op Sinai ook in *noesach b* (de tweede versie) van Avot de-Rabbi Nathan voorkomt.

Uitleg

We zien hoe de midrasj hier de gedachtegang terugkoppelt naar het begin van Misjna Avot. Geheel in de lijn van Misjna Avot als 'instructieboek' voor rechters en aankomende leiders van de gemeenschap zijn de woorden van José ben Jo'èzèr gericht tot Tora-wijzen en leraren binnen de gemeenschap. De leraren zetten de stem van God voort Die tot de profeten sprak. Daarom moeten leerlingen zich uiterst bescheiden gedragen. Ze behoren even nederig tegenover hun leraar te zijn als het Joodse volk dit was in de woestijn, geconfronteerd met de machtige en gebiedende stem van de Allerhoogste. Daartegenover maant deze spreuk leraren om zelf eveneens nederig te blijven. Zij moeten evenals Mosjè dit deed hun eigen beperkingen in deemoed onder ogen zien. Schiet de kennis of het didactische vermogen van een leraar tegenover zijn leerling te kort, dan moet hij hem doorsturen naar een meer geschikte leermeester. 'Laat je huis een huis van samenkomst zijn van de Wijzen' betekent dan: handel niet omwille van eigen eer als leraar maar stel je dienend op om de wijsheid in Israël te vermeerderen. Dien bovenal het belang van je leerlingen, opdat zij zich tot toekomstige Wijzen ontwikkelen. Dat kan soms betekenen, dat men een betere leraar voor de leerling zoekt dan men zelf kan zijn.

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 14a-14b (15a)

'En bedek je met het stof van hun voeten' – Hoe is dat? Wanneer een Tora-wijze een stad bezoekt¹², dan moet je niet zeggen: 'Ik heb hem niet nodig', maar ga naar hem toe.¹³

Zit niet samen met hem op een bed, niet op een stoel, en ook niet op een bankje, maar zit voor hem op de grond. En elk woord dat zijn mond verlaat, aanvaard dat in vreze en respect, in angst en beven.

(Nog) een andere uitleg van 'bedek je met het stof van hun voeten'. Dat is Rabbi Eli'èzèr. 'En drink dorstig hun woorden' – dat is Rabbi Akiva. Men verteld dat hij (Akiva) al veertig jaar was en (nog) niets geleerd had. Een keer stond hij bij de opening van een bron.¹⁴ Hij sprak: 'Wie heeft deze steen uitgehoud?' Men antwoordde hem: 'Het water dat daar voortdurend op valt, iedere dag weer.'

Men sprak: 'Akiva, heb je niet gelezen: *Water slijpt stenen af*" (Job 14:19)?'

Onmiddellijk trok Rabbi Akiva bij zichzelf een conclusie van licht naar zwaar.¹⁵ 'Indien het zachte (water) het harde (steen) uithouwt, hoeveel te meer dan zullen de woorden van de Tora – die hard zijn als ijzer – het hart van (een mens van) vlees en bloed behouwen.' Onmiddellijk kwam hij tot inkeer en begon Tora te leren.

Uitleg

Het Joodse leerproces duurt als het ware van de wieg tot het graf. In de Hebreeuwse uitdrukking voor Tora-wijze – *talmied chacham* – is al inbegrepen dat zelfs de grootste Wijze zelf ook leerling blijft. *Talmied chacham* – betekent immers letterlijk 'leerling van een Wijze'. En als leerling moet ook de Tora-wijze bescheiden blijven. Arrogantie of zelfgenoegzaamheid zal hem zijn kennis doen verliezen. De eerste

¹² Letterlijk staat er: 'Wanneer een Tora-wijze een stad binnengaat.' Ook zo uitgelegd: Ga al naar hem toe op het moment dat hij zich nog in de poort van de stad bevindt.

¹³ Zeg niet: het is niet nodig dat ik hem bij de poort al tegemoet kom, want hij gaat vanzelf wel naar mijn huis. Zo de uitleg in Bené Avraham, commentaar van Rabbi Eliahoe ben Avraham van Delyatin, Bené Avraham. in Avot de-Rabbi Nathan, ed. Wilna 1933.

¹⁴ Handschrift-Vaticaan leest: 'Een keer stond hij bij de mond (opening) van de bron van Lod en zag de uitgehoute steen die op de opening van de bron geplaatst was etc.'

¹⁵ Dat wil zeggen, hij paste een a-fortiori redenering toe.

eigenschap waaraan een Tora-geleerde volgens de traditie moet voldoen is *‘tzeni’oet’* – bescheidenheid en deemoed.¹⁶ Alleen wie deemoedig is durft vragen te stellen en zijn eigen mening bij te stellen, zodat hij in wijsheid kan blijven groeien.

Een klein chassidisch verhaaltje vertelt hoe een leerling na jarenlange toegewijde studie zijn opleiding aan een Jesjiwe (de Talmoed-school) had afgerond. Na de feestelijke ‘afsluiting’ van zijn lessen vroeg de rabbijn, zelf een eminent geleerde, aan de leerling wat hij in de voorbije jaren zo al begrepen had. Beteuterd – maar in ontluikende wijsheid en in bescheidenheid – antwoordde de student: ‘Alleen maar een heel klein beetje, Rebbe.’ De rabbijn, die de deemoed van de toekomstige geleerde in de woorden van de jongen herkende, antwoordde bemoedigend: ‘Dat is alles wat de grootste geleerde ooit van de Tora geleerd heeft, alleen maar een heel klein beetje.’ Meer kan een mens van de Tora met haar oneindige wijsheid nooit begrijpen.’

Het vervolg van de tekst identificeert de ijverige leerling in de uitspraak van José ben Jo’èzèr met Rabbi Eli’èzèr ben Hyrcanos, een aanvankelijk ongeletterd man die uitgroeide tot een fenomenaal geleerde. Zijn inzicht en geheugen waren bijna spreekwoordelijk. Het voorbeeld bij uitstek van een leergierige student, die zichzelf niet te oud acht om nog te leren, was Rabbi Akiva.

De parabel van het zachte en beweeglijke water dat een vaste en harde rots uitholt, is met name zo toepasselijk, aangezien Rabbi Akiva zich in zijn jonge jaren zo hardvochtig tegenover de Tora en de Rabbijnse traditie te weer stelde. Hij was aanvankelijk niet alleen ongeletterd, maar toonde zich tevens een verbitterde vijand van iedereen die zich met Tora bezighield. Ooit zou hij zo teruggekeken hebben op zijn eigen onwetendheid en op zijn grimmige cynisme uit het verleden: ‘Toen ik nog een ongeletterde was, sprak ik: ‘Ik zou een Tora-geleerde te pakken willen krijgen, dan zou ik hem muilkorven als een ezel’.¹⁷

De studie van Rabbi Akiva

Begin tekst Avot de-Rabbi Nathan 15a

Hij (Akiva) en zijn zoon gingen heen en zij zaten voor een leermeester van kinderen. Hij (Akiva) sprak tot hem: ‘Rabbi, leer mij Tora.’ Rabbi Akiva pakte het schrijftablet aan het ene einde vast en zijn zoon aan het andere einde. Hij (de leermeester) schreef (de letters) ‘*alef*’ (en) ‘*bet*’ voor hem op, en hij leerde ze. ‘*Alef*’ (en) en ‘*taw*’, en hij leerde ze. *Torat Kohanim* (het boek Leviticus) en hij leerde het. Hij ging door met studeren totdat hij de gehele Tora geleerd had. Hij ging heen, leerde en zat voor Rabbi Eli’èzèr en Rabbi Jehosjoea (ben Chananja).¹⁸ Hij sprak tot hen: ‘Mijn meesters, leer mij de essentie van de mondelinge leer (van misjna). Zodra zij hem een enkele halacha verteld hadden, zat hij alleen met zichzelf overlegend neer en vroeg: ‘Deze ‘*alef*’, waarom is hij geschreven? Waarom is deze ‘*bet*’ geschreven? Waarom is dit woord gesproken?’

¹⁶ Zie het begin van het kleine Talmoed-traktaat Dèrèch Èrèzt Zoeta: ‘De weg der Wijzen is deemoed enz.’

¹⁷ Babylonische Talmoed Pesachim 49b.

¹⁸ Alleen Rabbi Akiva leerde zo voortvarend dat hij direct door ging met zijn studie bij Rabbi Eli’èzèr en Rabbi Jehosjoea. De zoon van Akiva leerde kennelijk minder snel; zo in het commentaar Bené Avraham a.l.

Hij keerde terug (naar zijn leermeesters) en vroeg het hun. En hij deed hen bij (zijn) woorden stil staan.¹⁹

Uitleg:

In het voorafgaande werd de nadruk gelegd op bescheidenheid. Het is een deugd die zowel aan de leerling als de leermeester eigen dient te zijn. Aan de leerling om onbevreesd vragen te kunnen stellen, niet bang om voor onwetend te worden aangezien. Aan de leermeester, opdat hij in het vragenspel met zijn leerling erop gericht blijft het eigen leerproces te continueren en ook eigen kennis te blijven verdiepen. ‘Lernen’ is een gebeuren dat zowel aan de ontwikkeling van de leerling als die van zijn leraar bijdraagt. Zo kon Ravina²⁰ aan de hand van de passage in Pred. 7:5 (gelezen als ‘*En wie van menigten houdt, zal winst maken*’) dit zeggen:

»Wie er van houdt een menigte van Tora-leerlingen te onderrichten, zal winst maken. Dat is wat Rabbi gezegd heeft: ‘Veel Tora heb ik geleerd van mijn leermeesters, meer nog van mijn studievrienden, maar het meest nog van mijn leerlingen.’²¹

Rabbi Akiva dwong zijn leermeesters ertoe stil te staan bij zaken waarover zij op zo’n diep – esoterisch? – niveau nog niet nagedacht hadden. Met de hermeneutische methode die Rabbi Akiva verder ontwikkelde – waarbij hij acht sloeg op elk tekentje en haakje van de ‘hemelse’ taal van de Tora – ontlokte hij tot dan toe ononthulde betekenissen en wijsheden aan wat hij geleerd had.

Het boek Leviticus

Het boek Leviticus draagt traditioneel de naam ‘*Torat Kohaniem*’ – ‘de Tora van priesters’ – omdat het zoveel voorschriften bevat in verband met priesters en hun dienst in de Tempel. Bovenal is dit boek gericht op heiligheid, het afzonderen van dingen en mensen om te kunnen en mogen verkeren in de onmiddellijke nabijheid van God. De Eeuwige vormt Zelf het toppunt van alle heiligheid. De Tempel is het centrum van Gods bijzondere aanwezigheid, van waaruit Zijn heiligheid als het ware over het gehele volk uitstraalt. Leviticus is niet alleen een instructieboek voor de priesters en Leviëten, maar ook een leerboek voor het gehele volk waarvan God zegt: ‘*Een koninkrijk van priesters zul je zijn, een heilig volk*’, Ex. 19:6. Daarom beveelt de Eeuwige Mosjè: ‘*Zeg tegen de gemeenschap van Israel: Wees heilig, want Ik de Eeuwige, jullie God, ben heilig*’ (Lev. 19:2). In deze zin is de opdracht van de Tora puntig samengevat: Wees niet als de andere volkeren, maar een heilig (dat wil zeggen: afgezonderd) volk dat opvalt door ethiek, zeden en gebruiken.

Rabbi Assi²² heeft uitgelegd waarom kinderen traditioneel als eerste het boek Leviticus bestuderen: ‘Waarom beginnen kinderen hun studie met *Torat Kohanim* en

¹⁹ J. Goldin (*The Fathers According to Rabbi Nathan*) vertaalt: ‘En hij bracht hen tot zwijgen’. Rabbi Eli’ezer en Rabbi Jehosjoea ben Chananja bleken niet in staat om de lastige maar essentiële en diepgravende vragen van Rabbi Akiva onmiddellijk en afdoende te beantwoorden. Mogelijk ook vanwege de esoterische aard ervan. De vraag van Rabbi Akiva over de betekenis van de vorm van de Hebreeuwse letters doet allicht denken aan het mystieke middeleeuwse geschrift *Otiot de-Rabbi Akiva* (‘Letters van Rabbi Akiva’, waarin een mystieke uitleg wordt gegeven bij de letters van het Hebreeuwse alfabet).

²⁰ Ravina, naam van verschillende Babylonische Amora’im (gest. in 5e eeuw).

²¹ Zie Babylonische Talmoed, Ta’anit 7a.

²² Rabbi Assi – Amora uit Eretz Jisra’el (eind derde begin vierde eeuw), ook bekend als Rabbi Issi. Hij was onder meer een collega van Rabbi Ammi en Rabbi El’azar ben Pedat. Hij verbleef met name in Tiberias en werd daar uiteindelijk hoofd van de academie.

niet met *Beresjiet* ('in het begin', Gen. 1:1)? Kinderen zijn echter puur en de offers zijn puur. Laat de puren komen en zich bezighouden met wat puur is'.²³

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 15a

Rabbi Sjim'on ben El'azar zegt: 'Ik zal je een gelijkenis vertellen.' Waarop lijkt deze zaak? Op een steenhouwer die (stenen) hakte in de bergen. Op een keer pakte hij zijn houweel in de hand, ging op weg en verbleef op de berg en hakte daarvan smalle brokken af. Toen kwamen er mensen die tot hem spraken: 'Wat ben je aan het doen?' Hij antwoordde hun: 'Wel, ik bik de (hele) berg uit en werp hem in de Jordaan.' Zij spraken tot hem: 'Je kunt nooit de gehele berg uitbikken!' Hij ging door met hakken totdat hij op een groot rotsblok stuitte, hij kroop eronder, duwde ertegen, wrikte het los en wierp het in de Jordaan, zeggend: 'Dit is niet jouw plaats, maar daar is jouw plaats!' Zo deed Rabbi Akiva ten opzichte van (de kennis van) Rabbi Eli'èzèr en Rabbi Jehosjoea. Rabbi Tarfon sprak tot hem: 'Akiva, over jou is het dat de Schrift zegt: "*Hij bindt (damt) de stromen (in) zodat geen druppel ontsnapt; en wat verborgen is brengt Hij aan het licht*" (Job 28:11). Dingen (woorden) die voor de mensen verborgen waren, bracht Rabbi Akiva aan het licht.

Uitleg:

Deze treffende parabel verbeeldt de hardnekkigheid en nauwgezetheid waarmee Rabbi Akiva de rots van de Tora-kennis van zijn leermeesters met bovenmenselijk geduld te lijf ging, om zich die beetje bij beetje eigen te maken en de verworven kennis verder te verdiepen. Aanvankelijk was Rabbi Akiva als de steenhouwer die slechts kleine flinters (de letters) van de harde rotsen kon slaan, maar gaandeweg grotere stukken (woorden en hele Bijbelboeken) overmeesterde. Wie had – zoals bij de steenhouwer in de parabel – ooit gedacht dat de reeds in leeftijd gevorderde leerling erin zou slagen om zich het enorme massief aan kennis van zijn leermeesters in zo betrekkelijk korte tijd eigen te maken? Wie kon voorspellen hoe hij het in beheersbare brokken wist te verdelen en te doen verhuizen naar de lagere regionen van menselijk begrip?

Evenals de omstanders in de parabel geloofden de leraren van Rabbi Akiva aanvankelijk niet dat hij er ooit in zou slagen nog zo snel en zo veel te leren. Evenmin kon iemand zich tevoren voorstellen dat Akiva op zijn minutieuze vragen zelfstandig antwoorden zou weten te vinden. Zoals de steenhouwer en Akiva kunnen we, wanneer we in uiterste volharding blijven zoeken en streven, iets tot stand brengen dat tevoren nog onmogelijk leek.

Vermoedelijk mag de naam van de hier genoemde Jordaan nog wat extra transparantie verlenen aan de betekenis van de parabel. '*Jarad*' (vgl. *Jarden* – Jordaan) – betekent 'af dalen'. Akiva slaagde erin de hemelse geheimen van de Tora en haar hoogste, mystieke en esoterische wijsheden beetje bij beetje te doen **af dalen** naar de wereld van menselijk begrip. De diepste geheimenissen wist Akiva volgens oude mystieke overleveringen te ontcijferen en te vertalen naar wat gewone mensen bevatten.

Akiva ontwikkelde zich tot de representant bij uitstek van een leerschool die de Tora als mystieke werkelijkheid beschouwde, al haar letters en woorden als hemelse taal. Voor de

²³ Zie Midrasj Wa-jikra Rabba VII,3 en Avot de-Rabbi Nathan [a] 9, p. 29.

leerlingen van deze school was elk teken – zo te zeggen – een vonkje God op aarde.²⁴ Het esoterische aspect van de leer van Rabbi Akiva is kernachtig verwoord door A.J. Heschel:

»Zijn taal was als een ladder die is opgesteld op de aarde en waarvan het hoofdeinde reikt tot in de hemel ... Rabbi Akiva week dikwijls af van de simpele (letterlijke) betekenis van de tekst, omdat hij de Tora bezag door een lens van esoterie. Wie de Tora lokaliseert in de hemel, die gelooft in een apart en transcendent bestaan ervan. Maar de Tora waarover wij hier beneden discussiëren, is [volgens de school van Akiva] dezelfde als waarover men in de hemel discussieert.' (...)«²⁵

De plaats van de Tora is niet langer in de hemel maar op aarde, zoals in de Tora zelf gesproken is: *'Want dit gebod, dat ik u heden gebied, is niet te wonderlijk voor u en het is ook niet te ver weg. Het is niet in de hemel, zodat u zou kunnen zeggen: "Wie zal voor ons naar de hemel opstijgen om het voor ons te halen en het ons te doen horen, zodat we het kunnen doen?" Het is ook niet aan de overzijde van de zee, zodat u zou kunnen zeggen: "Wie zal voor ons oversteken naar de overzijde van de zee om het voor ons te halen en het ons te laten horen, zodat we het kunnen doen?" Want het woord is zeer dichtbij u, in uw mond en in uw hart, om het te doen'* (Deut. 30:11-14).

Twee beroemde leerlingen met een moeilijke start

Iedere dag weer vergaarde hij (Akiva) een bundel hout. De helft ervan verkocht hij om daarmee in zijn (dagelijkse) behoeften te voorzien, en de andere helft om zich daarmee te kleden. Zijn burens kwamen protesteren en spraken tot hem: 'Akiva, je brengt ons (nog) om met (je) rook!²⁶ Verkoop het (hout) aan ons en koop olie met de opbrengst ervan, zodat je kunt studeren bij het licht van de lamp.' Hij antwoordde hun: 'Ik voorzie ermee in vele behoeften. Ten eerste studeer ik bij het licht ervan; ten tweede houd ik mijzelf erbij warm; ten derde slaap ik erop.'

In de toekomst zal Akiva alle armen schuldig doen bevinden voor het gericht. Want wanneer men hun zeggen zal 'waarom hebben jullie geen Tora geleerd?' en (wanneer) zij (vervolgens) zullen antwoorden 'omdat we zo arm waren', dan zal men hun

²⁴ Zie in dit verband mijn artikel 'Goddelijke taal of mensentaal? Aggadische achtergronden bij de halakhische midrashim', in *Variety of Forms, Dutch Studies in Midrash*, ed. A. Kuyt e.a., Amsterdam 1990, 33 v. Rabbi Akiva heeft volgens de traditie mystieke wijsheid geleerd van Rabbi Jehosjoea, die deze zelf weer hoorde uit de mond van Rabban Jochanan ben Zakkai; zie Tosefta Chagiga 2,2 en Talmoed Jeroesjalmi, Chagiga 2,1 (77b) en Babylonische Talmoed Chagiga 14b.

²⁵ A.J. Heschel, *Tora min ha-Sjamajiem*, New York 1962, inleiding, p. XLVIII en XLIX.

²⁶ Een klein deel van het hout verkocht hij niet, maar hij sliep erop en hij verbrandde het om licht en warmte te genereren. Zie in dit verband Babylonische Talmoed, Bava Kamma 81a. Armen mochten hout – d.w.z. houten stengels – verzamelen van oneetbare planten (zoals doornen en distels) op de velden. Dit was toegestaan wanneer de eigenaar daar duidelijk zelf geen gebruik meer van wilde maken en wanneer hij deze planten niet uit de aarde had verwijderd om voor zichzelf te benutten. Deze achtergrond (het afsnijden van door de eigenaar nog niet gedroogde beplanting) verklaart mogelijk ook de verstikkende rookontwikkeling bij het verbranden ervan. Sommige edities lezen hier echter 'stro' i.p.v. hout, mede omdat gezegd wordt dat Rabbi Akiva erop sliep. Die lezing is gezien de aangehaalde traditie uit de Talmoed onnodig. Ook Avot de-Rabbi Nathan *noesach b*, leest 'hout'! Zie Ed. S. Schechter 15b.

Overigens suggereert de Talmoed elders (Babylonische Talmoed, Ketoevot 62b) dat Akiva en zijn echtgenote uit pure armoede sliepen op stro.

antwoorden: ‘was Rabbi Akiva niet nog veel armer en in een deplorabele situatie geraakt?’ En mochten zij repliceren met: ‘(het was) vanwege onze kinderen’, dan zal men hun antwoorden: ‘bezat ook Rabbi Akiva niet vele zonen en dochters die hij (alle) gevoed heeft, en (bovendien nog) zijn echtgenote Rachel [andere versie: maar zij (de armen) zullen tot hen (hun hemelse ondervragers kunnen) zeggen: ‘omdat zijn vrouw Rachel zich verdienstelijk heeft gemaakt].’²⁷ [maar zijn vrouw Rachel heeft hen gevoed.]²⁸

Uitleg:

De armoede en rijkdom van Rabbi Akiva

Nog steeds gaat de midrasj hier door op de spreuk van José ben Jo’èzèr, die zij dat een mens zijn huis moet openstellen voor de Wijzen en dat hij als leerling aan hun voeten moet gaan zitten om gretig hun leer tot zich te nemen. De midrasj vertelt verder over Akiva als een modelleerling bij uitstek, die er alles voor over had om te studeren, ook al was hij volwassen en bezat hij nauwelijks middelen om in zijn levensonderhoud te voorzien. Met Akiva als voorbeeld voor ogen is nauwelijks een excuus denkbaar om niet te leren. Akiva maakte waar, wat verderop in Misjna Avot is beschreven als de juiste instelling voor een Tora-leerling:

‘Zo is de weg van de Tora: Brood met zout zul je eten, *water zul je met mate drinken* (Ez. 4:11), op de grond zul je slapen, en een leven van pijniging zul je leven terwijl je zult zweegen om Tora te leren’ (Misjna Avot 6,4).

Rabbi Akiva werkte in zijn jongere jaren als schaapherder in dienst van Kalva Sjavoëa, een van de rijkste mannen van Jeruzalem.²⁹ Kalva Sjavoëa verzette zich vehement tegen de verloving van de ongeletterde Akiva met zijn dochter Rachel. Omdat het paar toch doorzette ontferde hij zijn dochter, die met Akiva wilde huwen op voorwaarde dat haar echtgenoot zich zou wijden aan de Tora-studie. Zodoende was het paar veroordeeld tot vele jaren van bittere armoede. Zij sliepen op stro. Een keer verkocht Rachel zelfs haar haren om aan voedsel te komen. Tweemaal twaalf jaren achtereen bleef Akiva van huis weg om elders in de academie Tora te studeren. Aan deze voorstelling is misschien de glasachtige aanvulling van de tekst ontleend, dat Rachel zich verdienstelijk maakte door voor het gezin van Akiva te zorgen.³⁰

Leven vanuit kennis

Tora leren is de belangrijkste levenstaak van de mens. Hij moet als sociaal wezen leren hoe te

²⁷ Zo in handschrift Epstein en handschrift-Oxford. De armen zullen zich (volgens deze toevoeging aan de tekst) ten slotte toch nog kunnen verdedigen door erop te wijzen, dat Rabbi Akiva een uitzonderlijk zelfstandige echtgenote bezat die het haar man mogelijk maakte het gezin te onderhouden. Zonder financiële hulp van haar man wist ze alle monden van het gezin te voeden. De andere armen beschikten niet over zo’n uitzonderlijke echtgenote. Zij was de dochter van een puissant rijke vader: Kalva Sjavoëa (vgl. Babylonische Talmoed, Ketoëvot 62a); vgl. verder L. Finkelstein, *Mavo le Massechtot Avot de-Rabbi Nathan*, p. 188. Waarschijnlijk is hier echter abusievelijk een glosse in de tekst geraakt, aangezien deze toevoeging het voorafgaande juist ontkracht. Het is eveneens goed mogelijk dat deze woorden op de verkeerde plek zijn overgeleverd en behoren bij het antwoord dat Rabbi Akiva aan zijn leerlingen gaf, toen zij stelden dat ze zich beschaamd voelden door de dure geschenken die Akiva aan zijn echtgenote Rachel gaf! (vgl. noot 34).

²⁸ Zo in handschrift-New York. L. Finkelstein, A.W., p. 185. *Noesach b* (ed. S. Schechter, 15b) leest: ‘Mochten jouw vaderen misschien geen verdienste ten gunste van jou verworven hebben, ook de voorvaderen van Akiva hebben geen verdiensten ten gunste van hem verworven.’ Dus het voorbeeld van Akiva belet het de ongeletterde armen ook om zich te beroepen op gebrek aan verdienste van hun voorvaderen.

²⁹ Vgl. Babylonische Talmoed, Nedarim 50a en Ketoëvot 62b.

³⁰ Zie ook de mogelijkheid, geopperd onder noot 27 (vgl. noot 34).

leven en hoe aan het welzijn van de gemeenschap bij te dragen. Dat is de zin van zijn bestaan en een bron van geluk.

»Het gebod bestond, zoals een oud gezegde luidt, vòòr de wereld, als de idee der wereld, als haar zin. Slechts voor het gebod, ter wille van het gebod, is de wereld in het aanzijn geroepen (...) Alles wat geschapen is, is met een bepaald doel geschapen, het wijst altijd op de weg die wij te gaan hebben. In het gebod krijgen de dagen hun verbinding met de eeuwigheid, ontvangt het bestaan het verband met het eeuwige zijn, het vele met het ene, het eindige met het oneindige (...) Zo staat het leven onder het gebod tot scheppen en bijgevolg in (het teken van) vrijheid.»³¹

»In de wereld van de mens doen hier de geboden hun intrede; het doen van het goede, dat is ook het begin van alle wijsheid. De plicht van de mens gaat nog voor het weten van God, en zelfs dit heeft minder de zin van het bezitten dan van het zoeken en speuren.»³²

Vervolg tekst Avot de-Rabi Nathan 15a-15b

Hij was veertig jaar toen hij heenging om Tora te leren. Aan het einde van dertien jaren (studie) onderwees hij Tora in het openbaar. Men zegt dat hij niet eerder de wereld verliet dan dat hij zilveren en gouden tafels bezat en hij zijn bed besteed met een gouden treden. Zijn echtgenote ging uit met fijn geweven gewaden³³ en met een sieraad van de gouden stad (Jeruzalem). Zijn leerlingen spraken tot Rabbi Akiva: ‘Jij maakt ons beschaamd door wat je voor haar doet.’³⁴ Hij antwoordde hun: ‘Zij heeft bitter met mij moeten lijden om wille van de Tora.’

Uitleg:

‘Het kan verkeren’

De dertien jaren van studie verwijzen naar de eerste jaren dat Akiva studeerde, van huis wegbleef en nog niet als Tora-geleerde in de openbaarheid was getreden. Deze jaren zal hij evenals zijn echtgenote Rachel in bittere armoede hebben doorgebracht. Pas toen Akiva na zo vele jaren als een gerespecteerde leraar voor het voellicht was getreden, verzoende zijn rijke schoonvader zich met hem. Hij schonk hem zelfs de helft van zijn exorbitante rijkdom. Rabbi Akiva toonde dat ook welgesteldheid, evenals de daaraan voorafgaande armoede, geen enkele belemmering mag zijn om met volle toewijding Tora te studeren. Hierop wijst expliciet de andere versie van Avot de-Rabbi Nathan (*noesach b*):

»Wanneer men tot iemand (in de komende wereld) zal zeggen: ‘Waarom heb je in deze wereld geen Tora geleerd?’, zo hij mocht zeggen: ‘Ik was (te) arm (om te studeren),’ (dan zal men antwoorden:) ‘Ook Rabbi Akiva was arm.’ (Mocht hij dan zeggen: ‘Ik was rijk’ (dan zal men hem antwoorden:) ‘Ook Rabbi Akiva was rijk. (Mocht hij dan

³¹ Uit L. Baeck, ‘Tod und Wiedergeburt’ in: *Wege des Judentums*, vert. door J. Vos, *Leo Baeck – Een Licht Breekt Door*, Kampen 1986.

³² L. Baeck, *Das Wesen des Judentums*, Wiesbaden 1921, p. 6.

³³ ‘Kardotien’ (andere versie: ‘kardomien’ of ‘kordiksien’, ‘kordasien’. In de Targoem wordt ‘kardotien’ gebruikt ter vertaling van ‘ketonet passiem’, het (uit verschillende stukken en kleuren samengesteld en fijn geweven linnen) gewaad, dat Tamar droeg. Zie Targoem op II Sam. 13:18. L. Finkelstein geeft als verklaring: een bepaald soort schoenen. Zie de opmerkingen van L. Finkelstein, *Mavo le-Massechtot* etc, p. 135.

³⁴ Zij staan beschaamd omdat zij niet als Rabbi Akiva in staat zijn hun echtgenotes zo rijkelijk met geschenken te overladen als Akiva. Akiva antwoordt, dat zijn echtgenote dit als geen ander verdiend heeft.

zeggen:) ‘Ik was belast met een kinderrijk gezin (om voor te zorgen)’, (dan zal men antwoorden:) ‘Ook Rabbi Akiva was belast met een kinderrijk gezin’ etc.»³⁵

Het rad van fortuin

Tussen de regels door bevat de midrasj enkele belangrijke levenslessen. Met name dat men geen handelaar hoeft te zijn om rijk te worden. Soms worden arme Tora-geleerden als Rabbi Akiva en Rabbi Eli’èzèr ben Hyrcanos (zie beneden) rijk, ondanks een alles overheersende toewijding aan Tora-studie. Hun rijkdom was niet alleen een gevolg van hun huwelijk met een rijke vrouw, maar tevens het gevolg van Gods zegen. Dat mag met name blijken uit de hier volgende anekdote over Rabbi Akiva:

»Door zes zaken werd Rabbi Akiva rijk: (1) door (zijn schoonvader) Kalba Sjavoëa, (2) door de ram van een schip. Want op (de voorplecht) van ieder schip brengt men een soort dierenkop aan.³⁶ Eens werd (zo’n ramskop) vergeten op het strand van de zee. Rabbi Akiva kwam en vond hem.³⁷ (3) Door een uitgehold blok hout (Rasji: scheepskoffer). Hij gaf immers een keer vierhonderd zoez aan scheepslieden. Hij sprak tot hen: ‘Breng me iets wat je maar bedenkt.’ Maar zij vonden slechts een blok hout op het strand van de zee, dat zij hem brachten. Ze spraken tot hem: ‘Laat onze meester er iets van maken om op te zitten.’ Het blok bleek vol dinars te zitten. Want eens gebeurde het dat een schip zonk en alle kostbaarheden waren in dat houtblok gestopt en het werd toen gevonden. (4a) Door een *Serokita*.³⁸ (4b) Door een Matrone.³⁹ (5) Door de vrouw van Turn(nei)us Rufus.⁴⁰ (6) Door Ketì`à bar Sjalom.»⁴¹

De studie van Rabbi Eli’èzèr ben Hyrcanos

Vervolg uitleg Avot de-Rabbi Nathan 15b (16a)

Hoe was het begin (van de studie) van Rabbi Eli’èzèr ben Hyrcanos? Hij was (al) tweeëntwintig jaar en had (nog) geen Tora geleerd. Op een keer sprak hij (tot zijn vader): ‘Ik wil heengaan en Tora leren bij Rabban Jochanan ben Zakkai.’ Zijn vader Hyrcanos antwoordde hem: ‘Jij zult geen eten smaken totdat je een gehele vore hebt geploegd.’ Hij stond vroeg op en ploegde een gehele vore.

³⁵ Avot de-Rabbi Nathan *Noesach b*, ed. S. Schechter 15b.

³⁶ Op de voorplecht van schepen werd gewoonlijk een ramskop of kop van een ander dier aangebracht om zeedemonen en het kwade oog af te schrikken. Zie in dit verband R. Patai, *Children of Noah, Jewish Seafaring in Ancient Times*, New Jersey 1998, hoofdst. 3.

³⁷ In zulke uitgeholde figuraties werd en soms kostbaarheden bewaard, zodat de inhoud in het bezit kwam van Rabbi Akiva.

³⁸ Onduidelijke term, waarschijnlijk een verschrijving en verwarring met de onder punt 4b genoemde Matrone.

³⁹ Zie de hele geschiedenis – over een lening van Akiva bij een Romeinse matrone – in commentaren van Rabbenoe Nissim en van Rasji bij Babylonische Talmoed, Nedarim 50a; en zie aldaar Soncino editie (A. Cohen), p. 157, noot 2.

⁴⁰ Zie Babylonische Talmoed, Avoda Zara 20a; Akiva huwde de geproseliteerde en welgestelde weduwe van Turneus Rufus.

⁴¹ Zie Babylonische Talmoed, Avoda Zara 10b: deze van hoogverraad beschuldigde en tot de doodstraf beschuldigde Romein liet zijn bezittingen na aan Rabbi Akiva.

Men zegt dat het de vooravond van Sjabbat was, zo ging hij heen en dineerde in het huis van zijn schoonvader. Er zijn er (ook) die zeggen dat hij geen voedsel smaakte vanaf zes uren voorafgaande aan het begin van de Sjabbat tot aan zes uur na het beëindigen van de Sjabbat.

Toen hij onderweg was (naar de leerschool van Rabban Jochanan ben Zakkai) zag hij een steen, pakte hem op, nam hem⁴² en stopte hem in zijn mond. Er zijn er die zeggen dat het runderpoep was. Hij ging verder en overnachtte in zijn⁴³ herberg. Hij vertrok en nam plaats voor Rabban Jochanan ben Zakkai in Jeruzalem. Toen een onwelriekende geur uit zijn mond kwam, sprak Rabban Jochanan ben Zakkai tot hem: ‘El’èzèr, mijn zoon, heb je vandaag (wel) iets gegeten?’ Hij zweeg. Hij vroeg het hem (opnieuw) en hij zweeg (weer). Men liet de herbergier roepen en hij vroeg hem: ‘Heeft Eli’èzèr bij jullie iets gegeten?’ Zij antwoordden: ‘We dachten dat hij misschien bij u, meester, de maaltijd had genuttigd.’ Hij (Rabban Jochanan ben Zakkai) antwoordde: ‘Ook ik dacht dat hij misschien bij jullie de maaltijd genuttigd had. Midden (in het niemandsland) tussen mij en jullie hebben wij Rabbi Eli’èzèr te gronde laten gaan.’ Hij (Rabban Jochanan ben Zakkai) sprak (toen) tot hem (Rabbi Eli’èzèr): ‘Zoals een onwelriekende geur uit jouw mond kwam, zal een goede naam als meester in de Tora voor jou uitgaan.’

Vanwege de opvallende verschillen en de toegevoegde details geven we hier ook de versie weer van het verhaal in de latere midrasj Pirké Rabbi Eli’èzèr:

»Het gebeurde Rabbi Eli’èzèr ben Hyrcanos dat zijn vader ploegers in dienst had die ploegden op rulle grond (letterlijk: de vore), maar Eli’èzèr ploegde op rotsachtige bodem. Hij zat neer en huilde. Zijn vader sprak tot hem: ‘Waarom huil je? Ben je misschien verdrietig omdat jij op rotsachtige bodem ploegt? Wel, (vanaf) nu mag je ploegen op rulle grond.’⁴⁴ Hij zat (wederom) neer en huilde. Zijn vader sprak tot hem: ‘Waarom huil je (nu)? Ben je misschien verdrietig omdat je ploegt op rulle grond?’ Hij antwoordde: ‘Nee’. Waarom huil je dan?’ Hij antwoordde: ‘Omdat ik Tora wil leren?’ Zijn vader sprak: ‘Maar ben je niet (al) achtentwintig jaar oud? Wil je (dan nog) Tora leren? Neem liever een vrouw opdat zij jou zonen baart en jij hen naar school kunt doen gaan.’ Nadat twee Sjabbatdagen voorbij waren gegaan zonder dat hij iets gegeten had, verscheen Elia aan hem, de herinnering aan hem zij tot zegen. Elia sprak tot hem: ‘Zoon van Hyrcanos, waarom huil je?’ Hij antwoordde hem: ‘Omdat ik Tora wil leren.’ (Elia zei:) ‘Ga naar Jeruzalem, naar Rabban Jochanan ben Zakkai.’ Daarop stond hij op en ging op weg naar Rabban Jochanan

⁴² Hier is het woord ‘*èvèn harimah*’ gebruikt in de handschriften: ‘een steen, hij lichtte (pakte) haar op’ (het erop volgende en verklarende *we-nelitah* – ‘en hij nam haar’ – is bij deze lezing in feite overbodig; zie de notities in ed. S. Schechter, p. 15b). In gedrukte edities staat ‘*èvèn sjedimah*’ geschreven, dat zoiets zou betekenen als: ‘steen van het veld’, ‘aardkluit’. Zie Jastrow, Dictionary e.a. Deze interpretatie stemt overeen met de alternatieve parallel van het verhaal in Midrasj Be-résjit Rabba XLII,1; daar is sprake van ‘*gezoezot adama*’ - kluiten van aarde.

⁴³ Sommige verklaarders leggen uit dat het een herberg betrof waar Rabbi Eli’èzer vaker kwam; vandaar: ‘zijn herberg’.

⁴⁴ In de versie van het verhaal die is overgeleverd in Midrasj Be-résjit Rabba (XLII,1) vinden we de tegenstelling tussen de broers die het land bewerken in de valei (vlak land) en Rabbi Eli’èzer die het land bewerkt in bergachtig gebied met veel stenen.

ben Zakkai. Hij zat bij hem neer en huilde (opnieuw). Rabbi Jochanan vroeg hem: 'Waarom huil je?' Hij antwoordde: 'Omdat ik Tora wil leren.' Daarop vroeg Rabban Jochanan ben Zakkai: 'Wiens zoon ben jij?' Maar hij vertelde het hem niet. Rabbi Jochanan sprak tot hem: 'Heb jij (echt) al jouw dagen het Sjema-gebed, het Achttiengebed en het gebed na de maaltijd nooit geleerd?' Hij antwoordde hem: 'Nee.' Hij sprak: 'Sta op dan zal ik jou alle drie leren.' Hij zat neer en huilde (opnieuw). Rabbi Jochanan sprak tot hem: 'Mijn zoon, waarom huil je?' Hij antwoordde: 'Omdat ik Tora wil leren'. Daarop doceerde hij hem twee halachot, alle dagen van de week, hij herhaalde ze voor zichzelf en deed ze (in zijn geheugen) beklijven. Zo deed hij acht dagen zonder te eten, zodat een onwelriekende geur uit zijn mond kwam in het bijzijn van Rabban Jochanan ben Zakkai, die hem voor zich deed staan.⁴⁵

Hij ging zitten en huilde (wederom). Rabbi Jochanan vroeg: 'Waarom huil je?' Hij antwoordde: 'Omdat je mij voor je doet staan zoals men iemand voor zich doet staan die overdekt is met zweren.' Hij antwoordde: 'Mijn zoon, zoals nu een kwalijke stank uit jouw mond komt, zo zal de (heerlijke) geur van Tora-verordeningen vanuit jouw mond ten hemel stijgen.'

Hij vroeg hem (vervolgens): 'Mijn zoon, van wie ben jij een zoon?' Hij antwoordde: 'Ik ben een zoon van Hyrcanos.' Hij sprak tot hem: 'Ben jij (dan) niet de zoon van de groten der aarde, en jij vertelt het me niet!?' En daarop sprak hij: 'Zo waar jij leeft, vandaag dineer je bij mij.' Eli'èzèr sprak: 'Ik heb de maaltijd al gebruikt bij mijn gastheer.' Rabbi Jochanan vroeg: 'En wie is die gastheer van jou?' Hij antwoordde: 'Rabbi Jehosjoea ben Chananja en Rabbi José de Priester.' Hij zond iemand naar zijn gastverblijf en deze vroeg hun: 'Heeft Eli'èzèr vandaag de maaltijd bij jullie gebruikt?' Zij antwoordden; 'Nee, heeft hij dan niet al acht dagen niets gegeten?' Daarna gingen Rabbi Jehosjoea ben Chananja en Rabbi José de priester heen en vroegen aan Rabban Jochanan ben zakkai: 'Heeft hij (echt) acht dagen lang helemaal niets gegeten?!'«⁴⁶

Uitleg:

Nooit te oud om te leren

Naar aanleiding van het verhaal over Rabbi Akiva is de associatie met het begin van de studie van Rabbi Eli'èzèr ben Hyrcanos snel gelegd. Beide leerlingen begonnen hun studie pas op latere leeftijd, hoewel Rabbi Akiva nog een stuk ouder was. Beiden moesten studeren onder erbarmelijke omstandigheden, mede omdat zij in hun voornemen te gaan studeren geen enkele materiële of morele ondersteuning ontvingen van hun respectievelijke schoonvader en vader. Beiden ontwikkelden zich ondanks alle belemmeringen tot erudiete autoriteiten.

Rabbi Eli'èzèr ben Hyrcanos werd ook wel Eli'èzèr de Grote genoemd, zo groot was het respect dat hij genoot.⁴⁷ Hij was tweeëntwintig jaar op het moment dat hij begon te studeren, Volgens een wat latere overlevering was hij zelfs al achtentwintig jaar oud. Toen hij aan zijn vader te kennen gaf, dat hij Tora wilde gaan studeren, gaf deze op cynische toon ten antwoord: 'Jij zult geen eten smaken totdat je een gehele vore hebt geploegd!' De commentator Rabbi Eliahoe uit Delyatin las in dit antwoord een aanwijzing, dat de vader van Rabbi Eli'èzèr het voornemen van zijn zoon beschouwde als doorzichtig excuus om het land

⁴⁵ Van wege de bedorven adem uit de mond van Rabbi Eli'èzèr wilde Rabbi Jochanan wat afstand houden.

⁴⁶ Zie het begin van Pirké ben Eli'èzèr (midrasj uit de zevende eeuw). Deze tekst stemt nagenoeg overeen met de versie van het verhaal in Avot- de-Rabb Nathan, *noesach b*, ed, S. Schechter, 15b.

⁴⁷ Zie Misjna Sota IX,15.

niet langer te hoeven bewerken. ‘Wie niet werkt, zal ook niet eten’, was dus zijn reactie op de vermeende luiheid van de zoon.⁴⁸ De versie in Pirké Rabbi Eli’èzèr suggereert nog een ander motief. De vader van Eli’èzèr ervaart het als vreemd, dat zijn zoon pas op achtentwintigjarige leeftijd interesse voor Tora manifesteert. Zelfs de elementaire gebeden blijkt hij nog altijd niet te hebben geleerd. Daarom gelooft Hyrcanos niet dat de studie van Eli’èzèr ook maar enige kans op succes maakt.

We volgen weer de tekst in Avot de-Rabbi Nathan. Nadat Rabbi Eli’èzèr de opdracht van zijn vader had volvoerd, gebruikte hij niet de maaltijd, maar hij begaf zich – ondanks zijn honger – onmiddellijk op weg naar het leerhuis van Rabban Jochanan ben Zakkai. De overlevering van deze geschiedenis in Midrasj Be-résjit Rabba levert op dit punt een saillante verklaring. Zowel de broers van Eli’èzèr als hijzelf kregen de opdracht van hun vader – groot grondbezitter – om de akkers te bewerken. De broers om te ploegen in de velden die in de vallei lagen, Rabbi Eli’èzèr in bergachtig gebied. Door onvoorzichtigheid – mogelijk om zo snel mogelijk karwei te klaren – kwam de os van Rabbi Eli’èzèr ten val en brak een poot. Uit angst voor een venijnige reactie van zijn vader – maar tevens omdat de situatie hem ergens wel goed uitkwam – vluchtte Rabbi Eli’èzèr naar Jeruzalem. Hij ging zodoende rechtstreeks vanaf de plek des onheils op weg naar Rabban Jochanan ben Zakkai. Deze uitgebreide verklaring strookt met de meer logische versie hier in Avot de-Rabbi Nathan, volgens welke Rabbi vanaf zes uur voorafgaande aan de Sjabbat tot aan zes uren na afsluiting van de Sjabbat – dus ruim anderhalve dag – geen enkel voedsel nuttigde. Iets van dit aspect van het verhaal vinden we ook in Pirké Rabbi Eli’èzèr (en Avot de-Rabbi Nathan, *noesach b*), maar het ongeluk met de os en de daaruit resulterende vlucht ontbreekt daar. Het verhaal in deze later midrasj is wat meer vergeestelijkt. Alle initiatieven van Eli’èzèr resulteren daar uitsluitend uit het verdriet over zijn ongeletterdheid en uit zijn onbedwingbare honger naar kennis. Als met hamerslagen wordt zijn pijn keer op keer benadrukt. De honger van Eli’èzèr is hier zelfgekozen en vormt de tegenhanger van zijn onbedwingbare behoefte aan geestelijk voedsel. Hij blijkt zelfs met achtentwintig jaren nog ongehuwd en meer gericht op het verwerven van Tora dan een vrouw. In Pirké Rabbi Eli’èzèr is de honger van Rabbi Eli’èzèr ook kwantitatief verder aangedikt. Hij zou acht volle dagen niet hebben gegeten alvorens hij bij Rabban Jochanan ben Zakkai ten tonele verscheen. De kommer van de leermeester om het welzijn van zijn leerling is even opvallend als de *honger naar kennis* van de leerling. Eli’èzèr at kennelijk liever woorden dan brood. Hij vormt het levende voorbeeld van Deuteronomium 8:3: *‘Hij liet u het manna eten, dat u niet kende en dat uw vaderen niet gekend hadden, opdat Hij u deed weten dat de mens niet alleen van brood leeft, maar dat de mens leeft van al wat uitgaat van de mond van de Eeuwige’* (Deut. 8:3). De bedorven adem uit de mond van de hongerende Rabbi Eli’èzèr, zal – zo de voorspelling van zijn illustere leermeester – veranderen in de welriekende geur van de faam en goede naam die in de toekomst als een heraut aan de komst van Rabbi Eli’èzèrs vooruit zal snellen. De combinatie van soberheid en geleerdheid is in de traditie veel geprezen.

Een armelijke leefstijl gold voor de rabbijnen als religieus ideaal. Een beetje ontbering kan het karakter veredelen. Een leven vol luxe en buitensporige aandacht voor aardse bezittingen houden de mens daarentegen van Tora-studie af. In dit licht zeggen de Wijzen: »De sier van God is de mens, de sier van de mens is zijn kleding, de sier van de Tora is wijsheid (...) de sier van een onwetende is armoede.«⁴⁹

⁴⁸ Vgl. Bené Avraham van Rabbi Eliahoe van Delyatin, in Avot de-Rabbi Nathan, ed. Wilna 1933, p. 20b.

⁴⁹ Zie Massechet Dèrèch Erèt Zeta, hoofdt. 10.

De waarheid heeft meer kleuren

Tekst Avot de-Rabbi Nathan 16a

Hyrkanos, zijn vader, hoorde over hem dat hij Tora leerde bij Rabban Jochanan ben Zakkai. Hij sprak: ‘Ik zal gaan en ik zal Eli’èzer, mijn zoon, onterven (bannen) van mijn bezittingen.’ Men zegt dat op die dag Rabban Jochanan ben Zakkai neerzat en (Tora) uitlegde in Jeruzalem, waarbij alle groten van Israël voor hem zaten.⁵⁰

Toen Rabban Jochanan ben Zakkai hoorde dat Hyrkanos in aantocht was, posteerde hij wachters en sprak tot hen: ‘Wanneer hij komt en wil gaan zitten, laat hem dan niet begaan.’ Toen hij wilde gaan zitten, lieten ze hem niet begaan. Daarop sloeg hij enkele plaatsen over en ging (steeds) hogerop zitten⁵¹, totdat hij aanbelandde bij Tzitzit ha-Kèsèt, bij Nakdimon ben Gorion en bij Kalba Savoea. Bevend zat hij tussen hen in.⁵²

Men zegt dat Rabban Jochanan ben Zakkai op die dag zijn ogen richtte op Rabbi Eli’èzer en tot hem zei: ‘Open jij (de les) en geef uitleg.’ Eli’èzer antwoordde hem: ‘Ik kan (de les) niet openen.’⁵³ Hij (Rabban Jochanan) drong bij hem aan en ook zijn (overige) leerlingen drongen bij hem aan. Daarop stond Eli’èzer op, opende (de les) en gaf uitleg over dingen die geen oor ooit ter wereld had gehoord. Bij elk woord dat zijn mond verliet, rees Rabban Jochanan ben Zakkai op de voeten en kuste hem op het hoofd. Rabbi Eli’èzer sprak toen tot hem: ‘Meester, U hebt me de waarheid onderwezen.’⁵⁴

Nog voor de tijd aanbrak om heen te gaan rees (ook) Hyrkanos, zijn vader, op de voeten en sprak: ‘Mijne heren, ik was slechts gekomen met de bedoeling om mijn zoon Eli’èzer te onterven van mijn bezittingen, maar nu zullen al mijn bezittingen gegeven worden aan mijn zoon Eli’èzer. Al zijn broeders zullen verschoond blijven (van de erfenis) en zullen niets ontvangen.’⁵⁵

Uitleg:

Rabbi Eli’èzer – een formidabele leerling

Evenals Rabbi Akiva bleek Rabbi Eli’èzer een formidabele en snelle leerling die wat hij van zijn leermeester geleerd had ongekend wist te verdiepen. Hij was er zeker niet op uit om met zijn enorme kennis anderen te overtroeven of ermee te gloriëren. Daarom opende hij zijn exposé pas na lang aandringen. Juist in de bescheidenheid lag de kern van zijn intellectuele

⁵⁰ Volgens de versie in Midrasj Pirké de Rabbi Eli’èzer zaten zij te tafelen bij Rabban Jochanan ben Zakkai. Het was onder de Wijzen gebruikelijk om bij de gezamenlijke maaltijd te praten over Tora en naar aanleiding daarvan iemand een exposé te doen geven.

⁵¹ Dat wil zeggen hogerop aan tafel en meer in de nabijheid van de gastheer en diens voornaamste gasten.

⁵² Bevend van ingehouden emotie en schrik omdat hij nota bene temidden van deze grote lieden in het openbaar zijn zoon wilde onterven, een voor hem beschamende toestand.

⁵³ Uit bescheidenheid en schuchterheid, omdat hij naar eigen beleven nog niet zoveel geleerd had als de anderen.

⁵⁴ J.H. Goldin en J. Neusner, leggen een andere cesuur in de tekstregel en veronderstellen (m.i.) ten onrechte dat Rabban Jochanan ben Zakkai zelf deze woorden spreekt tot Eli’èzer (zie verder uitleg beneden); zie J. Goldin. *The Fathers According to Rabbi Nathan*, p. 44; J. Neusner, *A Life of Rabban Yochanan ben Zakkai*, Leiden 1962, p. 74.

⁵⁵ Een geëigende straf, omdat (volgens een verwante lezing) juist zij er bij hun vader Hyrkanos op aangedrongen hadden om hun broer Eli’èzer te onterven. Nu bleek dat hun voorstel geheel ten onrechte was. Geen luiheid maar oprecht verlangen naar Tora-kennis had Eli’èzer bewogen om naar Jeruzalem te gaan. Vgl. Pirké de-Rabbi Eli’èzer 2 en Avot de-Rabbi Nathan, *noesach b*, ed. S. Schechter 16a.

succes besloten! Hij pareerde het openlijke eerbetoon van zijn leermeester dan ook met de ruiterlijke erkenning dat hij de grondbeginselen van de waarheid – dat is de Tora – van zijn leermeester geleerd had. Zonder dat zou hij nooit tot zijn grootste inzichten en vergezichten zijn gekomen. Alle kennis lag in feite al besloten in de woorden van de Tora zelf, die zijn leermeester hem had bijgebracht! In diepste zin had Rabban Jochanan ben Zakkai de waarheid en alle kennis al aan hem doorgegeven. Aan zijn leermeester Rabban Jochanan kwam daarom volgens deze leerling alle eer toe.

De parallelversie van het verhaal in andere bronnen doet leraar en leerling concurreren in bescheidenheid en bevestigt de lezing (zie boven) dat Eli'èzèr zijn leermeester antwoordt dat hij in feite al zijn eigen kennis van hem heeft ontvangen.

»En hij (Rabban Jochanan) richtte zijn ogen op Rabbi Eli'èzèr. Hij sprak tot hem: 'Vertel ons over iets uit de Tora.' Eli'èzèr sprak: 'Rabbi, ik zal u een gelijkenis vertellen. Waarmee kan men dit vergelijken? Op de bron die niet meer water kan voortbrengen dan hij voortbrengt (dat wil zeggen: dan hij in zich verzameld heeft). Zo kan ik niet meer woorden van Tora spreken dan ik van u heb ontvangen.' Rabban Jochanan antwoordde: '(Ook) ik zal jou een gelijkenis vertellen, waar lijkt deze zaak op? Op een opwellende bron waaruit water vloeit en die het vermogen bezit om meer water voort te brengen dan hij in zich verzameld heeft. Zo ben ook jij in staat meer woorden van Tora te spreken dan men vanaf Sinai heeft ontvangen.«⁵⁶

Deze toevoeging aan ons verhaal is een perfect voorbeeld van de paradox in het rabbijnse concept van openbaring. Alle traditie, ja zelfs wat een kiene leerling in de toekomst aan zijn leermeester zal vragen, is als het ware al bij de berg Sinai geopenbaard. Zoals de vormen en kleuren van een plant al in de genetische structuur van het zaadje verscholen hebben gelegen. Toch is iedere generatie in staat en verplicht steeds meer waarheden aan die basiswaarheid van de Tora te onttrekken door een lange keten van uitleg. Nog altijd cirkelt de midrasj hier om het begin van Spreuken der Vaders en de verwijzing naar de traditieketen die vanaf Sinai tot in onze eigen tijd voortduurt.

De bescheidenheid van Rabbi Eli'èzèr en de buitengewone waardering voor enorme kennis van zijn leermeesters Rabban Jochanan in verhouding tot zijn eigen 'karige' kennis, blijkt ook uit deze ontboezeming op het sterfbed:

»Veel Tora heb ik geleerd en veel heb ik onderwezen. Veel Tora heb ik geleerd, maar ik heb niet meer onttrokken aan de kennis van mijn leermeesters dan een hond die wat vocht oplikte uit de zee.«⁵⁷

De waarheid is niet eenduidig en kent vele aspecten

Evenals in de geschiedenis van Akiva benadrukt de midrasj dat alles wat de grootste geleerde ooit heeft ontdekt in de Tora tot de **waarheid** behoort die al op Sinai is geopenbaard. Die waarheid is dan ook niet dogmatisch, maar beweeglijk en dynamisch. In dit verband citeer

⁵⁶ Midrasj Pirké de-Rabbi Eli'èzèr 2. Vgl. Avot de-Rabbi Nathan, *noesach* b.

⁵⁷ Zie Babylonische Talmoed, Sanhedrin 68a.

ik een passage uit I. Rühle, *Gott spricht die Sprache der Menschen*, naar aanleiding van de filosofie van Fanz Rosenzweig:

»In een midrasj over de schepping van de eerste mens wordt verteld hoe de engelen-dienaren God ontraadden om de mens te maken, omdat deze vol leugen zal zijn. God zou daarop de waarheid ter aarde hebben geworpen, hetgeen opnieuw het protest van de engelen opriep en hen tot de vraag bracht waarom Hij zij eigen waarheid zozeer verachtte. Daarop antwoordde God: 'Opdat de waarheid vanaf de aarde zal opstijgen, zoals er geschreven staat (Ps. 85:12) *Waarheid ontspruit uit de aarde*.' Uit het gegeven dat de Joodse traditie God de waarheid op aarde laat schenken, nog voordat de mens werd geschapen, wordt duidelijk dat de waarheid te groot is om door één mens of één volk of één wijze van geloven bevat te kunnen worden. Zij allen bevatten juist in hun verschil altijd slechts bepaalde aspecten van de waarheid, waarvan de volheid alleen bij God berust (...) Die waarheid is van God. God is haar oorsprong. In de openbaring laat Hij de mensen echter hun aandeel aan de waarheid toekomen, zodat de wereldlijke vorm van de waarheid vele vormen kan aannemen. Toch betekent dit geen vervluchtiging of relativering van de waarheid, die voortdurend één blijft. Want haar veelvoud wordt samengehouden door de gemeenschap die door de openbaring is gesticht.«⁵⁸

Vervolg tekst Avot de Rabbi Nathan 16a

En waarom wordt zijn naam 'Tzitzit ha-Kèsèt' genoemd? Omdat hij op een bed van zilver aanlag aan het hoofd van alle Groten van Israël.⁵⁹

Men vertelt over de dochter⁶⁰ van Nakdimon ben Gorion dat haar ligbed opgemaakt was (met dure kleden) voor een bedrag van twee duizend gouden dinars, en dat van de ene vooravond van de Sjabbat tot aan de volgende een Tyrische gouden dinar door haar werd uitgegeven aan pasteien.⁶¹

Zij (was een kinderloze weduwe en) wachtte op een leviraatshuwelijk.⁶²

⁵⁸ Zie I. Rühle, *Gott spricht die Sprachen der Menschen*, Franz Rosenzweig als jüdischer Theologe – eine Einführung, Tübingen 2004, p. 430.

⁵⁹ Zowel 'Tzitzit ha-Kèsèt' als 'Tzitzit ha-Kèsèf' zal een bijnaam geweest zijn om de decadente rijkdom van deze persoon onder vuur te nemen. *Tzitzit ha-Kèsèt* betekent in feite: 'schouwdraad van het kussen.' De oorspronkelijke weergave van zijn naam zal hier 'Tzitzit ha-Kè'sèf' (Schouwdraad van het zilver) geweest zijn. Handschrift-New York van Avot de-Rabbi Nathan leest inderdaad 'Tzitzit ha-Kèsèf'; zie verdere aantekeningen bij L. Finkelstein, *Mavo le-Massechtot* etc., p. 135; L. Finkelstein verwijst naar aantekeningen van Epstein en diens mening dat hier in ARN 'Tzitzit-ha-Kèsèf' de oorspronkelijke lezing zal zijn geweest en dat weergave 'Tzitzit ha-Kèsèt' uit de Babylonische Talmoed is overgenomen (Gittin 56a). Hij werd volgens de gemara zo genoemd, omdat zijn schouwdraden rustte op (dure) kussens (bij het aanzitten aan rijke maaltijden) en omdat hij een (vaste) zetel (kissé) had onder de rijken van Rome.

⁶⁰ Uit een paralleltekst in Babylonische Talmoed, *Ketoevot* 65a blijkt mogelijk dat het om de schoondochter van Nakdimon ben Gorion gaat. Haar overleden echtgenoot was de zoon van Nakdimon ben Gorion en dus van zeer hoge stand en met een grote nalatenschap.

⁶¹ Een exclusief potgerecht, waarin onder meer wijn en vlees verwerkt werd; ed. J. Goldin: 'spice puddings'.

⁶² M.i. is deze slotopmerking over het Leviraatshuwelijk weinig functioneel en toegevoegd vanuit een andere context en overlevering, zoals in Babylonische Talmoed *Ketoevot* 65a-66b; in die context heeft deze slotopmerking wel een functionele plek.

Uitleg:

Niet onbesproken

Om mnemotechnische reden vertelt de midrasj hier associatief enkele anekdotes naar aanleiding van de namen van de puissant rijke mannen die bij de lessen van Rabban Jochanan ben Zakkai aanwezig waren. De eerst genoemde rijkaard, *Tzitzit ha-Kèsèt*, is hier waarschijnlijk aangeduid met een bijnaam, waarin het volk gekscherend toespelingen maakte op zijn hoge positie en exuberante levensstijl.

Ook over Nakdimon ben Gorion, met name over zijn (schoon)dochter, waren zulke ironische anekdotes bekend. De slotopmerking dat zij in afwachting verkeerde van een leviraatshuwelijk verleent nog scherpere contouren aan haar decadentie. Ook al was zij een vrouw alleen, zonder zorg voor kinderen en familie, meende zij exorbitante sommen geld voor haar dagelijkse behoeften nodig te hebben. Een parallelle overlevering maakt de opmerking over haar voorgenomen leviraatshuwelijk voor ons transparant. In afwachting van haar nieuwe huwelijk stelden de rabbijnen een bedrag vast voor het levensonderhoud van de weduwe. Het geld werd onttrokken aan de nalatenschap van haar overleden echtgenoot. Het rabbijnse gerechtshof kende haar een zeer hoge geldsom toe, rekening houdend met de luxe stijl van leven die zij – van rijke huize zijnde – gewend was. Niettemin was deze over het paard getilde vrouw met de genereuze ondersteuning allerminst content. Zij reageerde met veel dedain op de welwillende rabbijnen en maakte daarbij een snerende opmerking.

»Rav Jehoeda leverde in naam van Rav over: ‘Het gebeurde eens dat aan **de dochter** van Nakdimon ben Gorion door de Wijzen om de zoveel dagen (een toelage van) vierhonderd gouden munten werd toegekend voor haar cosmeticakistje. Maar zij sprak tot hen: ‘Mogen jullie even weinig toekennen aan je eigen dochters.’ En zij antwoordden haar: ‘Amen.’«⁶³

»Het gebeurde dat de Wijzen **de schoondochter** van Nakdimon ben Gorion een wekelijkse toelage van twee sea's wijn toekenden voor haar pasteien. Daarop sprak zij tot hen: ‘Mogen jullie een even geringe hoeveelheid vaststellen voor je eigen dochters.’ Een Tanna leverde over: ‘Zij was een vrouw in afwachting van jaar leviraatshuwelijk.’ Zodoende antwoordden de rabbijnen haar niet met ‘Amen’.«⁶⁴

De grootste zegen is een zegen te zijn voor anderen

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 16b

⁶³ Babylonische Talmoed, Ketoevot 66b. Vgl. ook Midrasj Echa Rabba I, 48, waar ongeveer hetzelfde wordt verteld (ook over Mirjam **de dochter** van Nakdimon ben Gorion).

⁶⁴ Babylonische Talmoed, Ketoevot 56a. De rabbijnen konden immers moeilijk wensen dat ook hun eigen dochters weduwen zouden worden.

Duidelijk ontbreekt de noodzakelijke context voor de toevoeging over het leviraatshuwelijk binnen onze tekst van Avot de-Rabbi Nathan. De toevoeging is alleen inzichtelijk op grond van deze parallelpassage in de Babylonische Talmoed

En waarom wordt hij bij de naam Nakdimon ben Gorion genoemd? Omdat de zon doorbrak⁶⁵ om wille van hem. Een keer trok heel Israël voor het pelgrimsfeest op naar Jeruzalem en er was voor hen geen water om te drinken.⁶⁶ Nakdimon begaf zich naar een zekere commandeur (magistraat) en sprak tot hem: ‘Leen mij twaalf bekkens met water vanaf nu tot aan die en die dag. Indien ik jou (voor het eind van die dag) geen twaalf bekkens met water teruggeef, dan geef ik je twaalf talenten van zilver.’⁶⁷ En hij legde een (uiterste) datum vast (voor het terugbetalen). Toen de datum aanbrak, zond hij hem dit bericht: ‘Zend mij ofwel twaalf bekkens met water ofwel twaalf zilveren talenten.’ Hij antwoordde: ‘Er is tijd zolang de dag nog voortduurt.’ Sarcastisch sprak deze commandeur tot hem: ‘Het gehele jaar zijn nog geen regens neergedaald en zal er dan nu (nog) regen vallen?’ De commandeur betrad vrolijk het badhuis en Nakdimon ben Gorion ging het leerhuis binnen.⁶⁸ Hij omhulde zich⁶⁹ en ging staan voor het gebed.⁷⁰ En hij sprak: ‘Heer der wereld, het is onthuld en bekend voor Uw aangezicht dat ik niet heb gehandeld omwille van mijn eigen eer. Maar omwille van Uw eer heb ik (zo) gehandeld, opdat er water zou zijn voor de pelgrims (om te drinken).’ Onmiddellijk sloot zich het wolkendek van de hemel aaneen en begon er regen te vallen totdat de twaalf bekkens met water gevuld waren en nog meer dan dat. Hij zond dit bericht naar de betreffende commandeur: ‘Zend mij geld voor het extra water dat je door middel van mij in bezit hebt gekregen.’ Hij antwoordde: ‘De zon is al ondergegaan en het water is neergedaald in mijn domein.’⁷¹ Hij keerde terug naar het leerhuis⁷², omhulde zich en stond in gebed. Hij sprak tot God: ‘Heer der wereld, verricht ten slotte (nog) een wonder voor mij zoals (U) eerder (een wonder verricht hebt).’ Onmiddellijk waaide een wind, werden de wolken uiteengedreven en brak het zonlicht door. Toen zij elkaar troffen, sprak de commandeur tot Nakdimon: ‘Ik weet dat de Heilige, Hij zij gezegend, uitsluitend om jou de orde van Zijn wereld verstoord heeft.’⁷³

Uitleg:

Vrome regenmakers

De midrasj vertoont hier een typische kenmerk van mondelinge overlevering. De

⁶⁵ Een toespeling op het Hebreeuwse werkwoord ‘*nakad*’ – in de naam Nakdimon – dat ‘prikken’, ‘(ergens) doorheen breken’ betekent. Om wille van hem brak de zon door de avondwolken, zodat het langer licht bleef en de dag voor de beleving langer duurde.

⁶⁶ Gezien het gebed om regen en de zware regenval (zie noot 5) gebeurde dit waarschijnlijk in de tijd rond het Soekkotfeest – een periode waarin de gemeenschap begon te bidden om regens.

⁶⁷ Dit betrof een gigantische som geld. Een talent vertegenwoordigde de waarde en het gewicht van 6000 zoez of 3000 sjèkèl.

De gehele som kwam ongeveer neer op een gewicht van 6000 maal 12, maal 3,5 gram zilver = 252 kilo zilver.

⁶⁸ Volgens de Babylonische Talmoed begaf hij zich naar de Tempel (*bét ha-mikdasj*; zie noot 5). In oude tijden dienden (kleine) zich zo voorbereidend op de ontmoeting met de Allerhoogste in het gebed. Het zich omhullen (hoofd en schouders) was een teken van religieuze huiver en verootmoediging.) ruimten vaak zowel als gebedshuis en leerhuis tegelijk.

⁶⁹

⁷⁰ Dienaren stonden voor het aangezicht van hun koning; het staan is teken van dienstbaarheid aan de Allerhoogste. Bepaalde gebeden, zoals het Achttiengebed, worden altijd staande gereciteerd.

⁷¹ D.w.z. in de nacht, na afsluiting van de afgesproken termijn.

⁷² Volgens de Babylonische Talmoed begaf hij zich naar de Tempel (*bét ha-mikdas*, zie noot 73). In oude tijden dienden (kleine) ruimten vaak zowel als gebedshuis en leerhuis tegelijk.

⁷³ Zie de parallel van dit verhaal in de Babylonische Talmoed, Ta’anit 19b; de tekst is daar iets vollediger en uitgebreider. Nakdimon zou oorspronkelijk ‘Boenai’ (‘Bonai’) geheten hebben, maar vanwege het wonder voortaan Nakdimon genoemd zijn.

draad van het betoog en het commentaar worden onderbroken voor een uitwerking van enkele details ten aanzien van de namen van personen die in het verhaal over Rabbi Eli'èzèr ben Hyrcanos⁷⁴ ter sprake kwamen. Niettemin bevat deze korte uitwijding een eigen leerzame les. Het verhaal over Nakdimon ben Gorion past geheel in de sfeer van oude wonderverhalen over zogeheten 'mannen van de daad', *ansjé ha-ma'asè*. Dit waren vromen mannen wier gebed soms met een wonder vanuit de hemel werd beantwoord. In die verhalen komt herhaaldelijk het inzicht naar voren, dat er geen grotere zegen bestaat dan zelf tot zegen te mogen zijn voor anderen. Juist de belangeloze inzet van deze vrome mannen voor de gemeenschap verklaart waarom de hemel omwille van hen bereid was een mirakel te doen plaatsvinden. We illustreren dit aan de hand van twee verhalen, behorend tot hetzelfde 'vroeg chassidische' genre:

»Het gebeurde dat men tot Choni de Cirkeltrekker sprak: 'Bid, opdat de regens neerdalen.' Hij antwoordde hun: 'Breng de Pesach-ovens [gemaakt van klei] binnen, opdat ze niet zacht worden.' Hij bad, maar de regens kwamen niet. Wat deed hij toen? Hij trok een cirkel (om zich heen) en ging in het midden daarvan staan. Hij sprak tot Hem: 'Heer der wereld, Uw kinderen hebben zich tot mij gewend, want ik ben als kind aan huis (letterlijk.: als een zoon van het huis) voor U. Ik zweer bij Uw grote Naam dat ik van deze plek niet wijken zal voordat U zich over Uw kinderen hebt ontfermd.' Daarop begonnen de regens druppelsgewijze te vallen. Hij sprak: 'Zo heb ik het niet gevraagd, maar om regens die de putten, bekkens en holtes vullen.' Toen begon het in bruisende hevigheid te regenen. Hij sprak: 'Ook zo heb ik het niet gevraagd, maar om welwillende regen, tot zegen en als een weldaad.' Daarop daalden gematigde regens neer (...) Sjim'on ben Sjètach liet dit bericht aan hem overbrengen: 'Indien je niet Choni geweest was, dan zou ik je (om je vermetele gedrag) met de ban hebben getroffen. Wat kan ik je maken? Jij gedraagt je vermetel tegenover de Alaanwezige en Hij doet (niettemin) wat jij wilt, zoals wanneer een zoon zich vermetel tegenover zijn vader gedraagt en deze toch de wens van de zoon vervult.'⁷⁵

»Een zekere ezeldrijver verscheen [in een droom] aan de rabbijnen. Hij bad en er daalde regen neer. De rabbijnen zonden iemand om hem naar hen toe te brengen en zij spraken tot hem: 'Wat is je beroep?' Hij antwoordde: 'Ik ben een ezeldrijver.' Zij vroegen hem: 'En wat voor goeds heb je gedaan?' Hij antwoordde: 'Eens verhuurde ik mijn ezel aan een bepaalde vrouw en zij hilde onderweg. Ik sprak tot haar: "Wat is er met je?" Zij antwoordde: "De man van deze vrouw [d.w.z. van mij] bevindt zich in hechtenis en ik wilde zien wat ik voor hem kan doen (om hem vrij te kopen)." Ter wille van haar verkocht ik mijn ezel en ik overhandigde haar de opbrengst. Daarop sprak ik tot haar: "Hier is het losgeld voor je echtgenoot, maar zondig niet [d.w.z. bied niet je lichaam aan als prostituee om aan het geld te komen]!"' De rabbijnen spraken toen tot de ezeldrijver: 'Jij bent het waard om te bidden en dat je gebeden worden verhoord.'⁷⁶

Waarom vervulde de hemel de wensen van deze wonderdoeners? Waarin lag hun verborgen kracht? De 'mannen van de daad' hieven geen gebed aan omwille van

⁷⁴ Zie sjioer 4, noot 2.

⁷⁵ Misjna, Ta'aniet III,8

⁷⁶ Talmoed Jeroesjalmi, Ta'anit 1,4 (64b).

zichzelf of hun naaste familie, maar omwille van de gehele gemeenschap!
Onbaatzuchtigheid vormt de geheime kracht achter het succes van deze regenmeesters.

Excurs

Nakdimon ben Gorion lof en kritiek

Het positieve beeld dat in onze tekst van Avot-de-Rabbi Nathan geschilderd is van Nakdimon ben Gorion als vrome ‘regenmaker’ is enigszins verraderlijk. De traditie is in feite dubbelhartig ten aanzien van zijn persoon. Iets van die dubbelhartigheid blijkt al uit de korte uitwijding over de decadente levensstaat die zijn dochter en schoondochter voerden. Een nauwelijks verholen sarcasme is de hier volgende overlevering over zijn dochter Miriam niet te onzeggen. In ruw contrast met een korte notitie over haar exorbitante uitgaven aan parfums volgt in Midrasj Eicha Rabba een opmerking van Rabbi El’azar over de ontorende wending in haar levenslot:

»Rabbi El’azar sprak: ‘Moge ik niet leven om de vertroosting van (Tzion) mee te maken, indien ik niet gezien heb hoe zij gerstekorrels bijeen pikte van onder de hoeven van paarden in Acco etc.’⁷⁷

Hoe beschamend was haar lot om in het openbaar uit louter honger gerstekorrels te moeten zoeken uit de excrementen van de paarden van de vijand! Wat een onvoorstelbare tegenstelling met de exuberante levensstijl die zij tot dan toe gewend was geweest. Het kan verkeren.

Ook het beeld dat de traditie schildert van haar vader Nakdomon is niet eenduidig en verraadt een sociaal ressentiment, dat typerend was voor de periode van de opstand vanaf het jaar 66. Sociale onvrede speelde bij die rebellie een grote rol. Nakdimon ben Gorion beloofde tijdens de belegering door de Romeinen (waarschijnlijk rond de winter van 69-70) om de bewoners van Jeruzalem decennia (op zijn kosten) te zullen voeden. Hij heeft zijn belofte evenwel nooit hoeven inlossen, aangezien de opstandelingen juist de laatste restanten van de voedselvoorraden in brand staken om zo de bevolking tot een directe confrontatie met de Romeinen en tot een uitbraak door hun linies te verleiden. Kwam het aanbod van Nakdimon niet wat laat en was het niet mede ingegeven door het feit dat hij en andere machtige veelbezitters nog het meeste hadden te verliezen in een open confrontatie met de bezetter? Niettemin bleek Jeruzalems ondergang onafwendbaar en verloor Nakdimon al zijn bezittingen.⁷⁸

We citeren hier een overlevering uit de Babylonische Talmoed waarin de dubbele houding tegenover Nakdimon ben Gorion scherp naar voren komt:

»De rabbijnen leren als volgt. Het gebeurde Rabban Jochanan ben Zakkai – toen hij op een ezel rijdend uit Jeruzalem kwam en zijn leerlingen hem volgden – dat hij een jonge vrouw zag die gerstekorrels bijeen pikte uit de drollen van Arabisch vee. Zodra zij hem zag verhuide zij zichzelf met haar haren en stond voor hem. Ze sprak tot hem: ‘Rabbi, geef mij te eten.’ Hij antwoordde haar: ‘Mijn dochter, wie ben je?’ Daarop antwoordde zij: ‘Ik ben de dochter van Nakdimon ben Gorion’. Hij sprak tot haar: ‘Waar is (al) het geld gebleven van jouw vaders huis?’ Zij antwoordde hem: ‘Rabbi, is het niet zoals in het spreekwoord dat men in Jeruzalem gebruikt: ‘Het zout van geld is vermindering? En er zijn er die zeggen:

⁷⁷ Zie Midrasj Eicha Rabbati, Klaagl. 1:16, § 48.

⁷⁸ Zie Babylonische Talmoed, Ketoevot 66b.

‘(Het zout van geld is) liefdadigheid?’⁷⁹

‘En waar is dat (d.w.z. de rijkdom) van jouw schoonvader gebleven?’ Zij antwoordde: ‘De een kwam en vernietigde de ander.’⁸⁰

Zij sprak tot hem: ‘Rabbi, herinnert u zich dat u mijn huwelijksakte ondertekende?’ Hij sprak tot zijn leerlingen: ‘Ik herinner me dat toen ik de huwelijksakte van deze vrouw ondertekende ik daarin las over duizend gouden dinars uit het huis van haar vader, nog afgezien van de hoeveelheid van haar schoonvader.’ Daarop huilde Rabban Jochanan ben Zakkai en sprak: ‘Gelukkig is Israël ten tijde dat zij de wil van de Alaanwezige verrichten, dan heerst geen volk en (vreemde) taal over hen; maar ten tijde dat zij de wil van de Alaanwezige niet verrichten, dan levert hij hen over in de hand van een laag volk, en niet alleen in de hand van een laag volk maar in de macht van het gedierte van een laag volk.’

Bedreef Nakdimon ben Gorion dan geen liefdadigheid? Er wordt toch geleerd: ‘Men zegt over Nakdimon ben Gorion dat hij – wanneer hij zich vanaf zijn huis naar het leerhuis begaf – wollen kledingstukken werden uitgespreid onder zijn voeten; en dat armen kwamen, ze oprolden en meenamen. Zo je wilt, zou je (echter) kunnen zeggen dat hij dit ter ere van zichzelf deed.’⁸¹ En zo je wilt, zou je kunnen zeggen, dat hij (toch) niet gehandeld heeft zoals hij had moeten handelen. Zoals de mensen zeggen: ‘Overeenkomstig (de grote van) de kameel is zijn last.’⁸²

De tijd van de opstand (66-70) bevonden zich in de stad Jeruzalem vele armen en werkelozen. Dit kwam mede omdat de bouwactiviteiten, begonnen door, koning Herodus, grotendeels waren afgerond. De gematigde politieke houding van Rabban Jochanan ben Zakkai getuigt van inzicht in de scheve sociale verhoudingen en de enorme kloof tussen armen en rijken. Rabban Jochanan ben Zakkai had ongetwijfeld oog voor de sociale spanningen die een rol speelden bij het Joodse verzet en de radicale groepen daarin.⁸³ Sociaal ressentiment veroorzaakte veel onenigheid tussen de opstandelingen en de belegerde burgers van Jeruzalem onderling. Rabban Jochanan ben Zakkai begreep dat die spanningen het verzet tegen de bezetter zodanig verzwakte dat een openlijke confrontatie tegen de vijand gedoemd was te mislukken. Tussen de regels door beluisteren wij dus kritiek op het gebrek aan sociale samenhang binnen de gemeenschap van die periode.

Honger in Jeruzalem

⁷⁹ Dat wil zeggen: door geld uit te geven, maakt men als het ware geld. Met name iemand die geld aan liefdadigheid spendeert, verleent zijn rijkdom bestendigheid. Zonder het het zout van goede werken bederft en vergaat bezit. Met haar opmerking suggereerde de dochter van Nakdimon dat haar familie veel te weinig van haar rijkdom aan liefdadigheid had uitgegeven!

⁸⁰ Geld afkomstig van haar vaders huis raakte vermengd met het geld afkomstig van haar schoonvader; zo betekende de teloorgang van het ene geld ook de teloorgang van het andere

⁸¹ De hier beschreven daad van Nakdimon ben Gorion geldt niet als een echte daad van *tzedaka*, waarbij het ideaal is dat je anoniem geeft en de armen je geen openlijke dank verschuldigd zijn. De buitengewoon opzichtige manier waarop Nakdimon zich hier als weldoener manifesteert, doet al zijn verdienste teniet.

⁸² Ieder is verplicht aan de armen te geven naar vermogen. Gezien de exorbitante rijkdom van Nakdimon stelde zijn opzichtige gebaar bar weinig voor. Zie Babylonische Talmoed, Ketoevot 66b.

⁸³ Josephus beschrijft hoe opstandelingen de huizen van de bestuurders en de rijken in brand staken en hoe de leiders van de opstand het sociale ongenoegen tegen de rijken aanwakkerden. Zie Flavius Josephus, De Bello Judaico, II, 17, 6 (426-427).

Eind tekst Avot de Rabbi Nathan 16b

En waarom werd hij bij de naam Kalba Savoea genoemd? Omdat ieder die als een hongerige hond zijn huis betrad verzadigd zijn huis weer verliet. Toen keizer Vespasianus kwam om Jeruzalem te verwoesten probeerden de Zeloten (letterlijk: de ‘ijveraars’) om al dit goede⁸⁴ met vuur te vernietigen. Kalba Savoea sprak tot hen: ‘Waarom vernietigen jullie deze stad en willen jullie al dit goede met vuur verteren? Wacht op mij totdat ik binnen ben gegaan en heb gezien wat ik in huis heb?’ Hij ging binnen en constateerde dat hij voedsel bezat om tweeëntwintig jaar iedere inwoner van Jeruzalem van een maaltijd te voorzien. Onmiddellijk gaf hij bevelen en men hoopte (de voorraad) bijeen, zuiverde, zeefde, kneedde en bakte, en bereidde zo voedsel voor tweeëntwintig jaren ten behoeve van iedere inwoner in Jeruzalem. Maar zij (de Zeloten) sloegen geen acht op hem.⁸⁵ Wat deden de mensen van Jeruzalem? Zij brachten de (ronde vijgen)broden en verdeelden ze met zagen in stukken en smeerden ze in met klei.⁸⁶

Uitleg:

Ook de naam van Kalba Savoea blijkt een bijnaam te zijn, verbonden met daden en gebeurtenissen uit diens leven, zoals dit bij Tzitzit ha-Kèsèt en bij Nakdimon ben Gorion het geval was. Ook hier met een toespeling op de onmetelijke rijkdom van de man. Zijn genereuze aanbod om de bewoners van de belegerde stad van voedsel te voorzien, werd door de meest radicale Zeloten afgeslagen. Sterker nog, zij namen alle voedsel die in de stad nog restte in beslag en vernietigden dit, opdat de inwoners door honger gedreven in hun wanhoop mee zouden helpen om de linies van de belegerende Romeinen te breken. Het was een onbezonnen en onmogelijk plan, dat volgens aanhangers van de vredespartij die naar een vredescompromis met de Romeinen zochten – onder wie vermoedelijk ook Rabban Jochanan ben Zakkai – gedoemd was te mislukken.

Begin tekst Avot de-Rabbi Nathan p. 17a

En meer nog deden de mensen van Jeruzalem. Zij kookten stro en aten dit. En ieder uit Israël die zich vlak bij de muren ophield, sprak: ‘Wanneer iemand vijf dadels geeft, dan zal ik afdalen en vijf hoofden (van de vijand) snaaien.’ Men gaf hem vijf dadels, daarop ging hij en snaaide vijf hoofden van de mannen van Vespasianus. Toen Vespasianus de excrementen van hen (d.w.z. van de belegerde bewoners van Jeruzalem) inspecteerde en zag dat daarin geen spoor van graan aanwezig was, sprak hij tot zijn soldaten: ‘Wanneer deze mensen die slechts stro eten zo velen onder jullie weten te doden, hoeveel te meer dan zouden zij van jullie doden, als ze alles zouden eten wat jullie eten!’

⁸⁴ Dat wil zeggen: alle rijkdommen van Kalba Savoea. Zij wilden al zijn bezittingen verwoesten, zoals zij het volk ertoe hadden opgehitst om ook de rijkdommen van andere rijke en voornamen personen in Jeruzalem te vernietigen. Daarbuiten wilden zij voor de Romeinse veroveraars zo weinig mogelijk buit overlaten.

⁸⁵ De Zeloten namen het aanbod niet aan, maar staken de voedselvoorraden in brand. Zo wilden zij de inwoners van Jeruzalem door honger gedreven tot actief verzet tegen de Romeinen dwingen. Zie in dit verband Flavius Josephus, *De Bello Judaico*, V,1,4 (21-26) en Tacitus, *Historiën*, V, 12; en vgl. Babylonische Talmoed, Gittin 56a.

⁸⁶ De stukken brood maskerend als kleistenen trachtten de inwoners van Jeruzalem deze te verbergen voor het rabiate oog van de rebellen, die erop uit waren alle voedsel weg te nemen. Vgl. ook J. Goldin, *The Fathers According to Rabbi Nathan*, p. 184.

Uitleg:

De midrasj rond het hier aangesneden thema af over de val van Jeruzalem. Er volgt een verhaal over de ellende en de adem benemende moed van de belegerde rebellen binnen de stad. De echte mannetjesputters onder hen hielden zich vlak achter de muren van de stad op. Zo hoopten zij een eventuele doorbraak van het leger van Vespasianus meteen te kunnen pareren. Mede omdat de rebellen opzettelijk de voedselvoorraden (in de winter van 69-70) hadden verbrand, werd de honger zo nijpend dat ieder van Israëls helden bereid was zijn leven voor wat eten te wagen. Sommigen ondernamen een fabelachtige actie tegen de vijand voor niet meer dan enkele gedroogde vijgen. Kennelijk gold een handje vol vijgen al als een kostelijke maaltijd. Minder manmoedige personen bereidden in hun razende honger zelfs gekookt stro om dit te kunnen verorberen. Volgens een parallelle overlevering kookten zij het stro in water en dronken ze het afkooksel op. Zo probeerden de ongelukkigen nog wat schamele calorieën binnen te krijgen.⁸⁷

Hoe erg de nood in werkelijkheid was, vernemen we onder meer uit deze rake beschrijving van de historieschrijver Flavius Josephus:

»Verder was de honger zo ondraaglijk, dat het hen dwong om op van alles en nog wat te kauwen, waarbij men dingen bijeen-scharrelde die de meest vnzige beesten nog niet zouden aanraken of hebben willen eten. Evenmin onthielden zij zich tenslotte van gordelriemen en schoenen; zelfs het leer van hun schilden trokken zij eraf en knaagden eraan. Zelfs bundeltjes gedroogd hooi diende sommigen tot voedsel.«⁸⁸

Het is de vraag waarom de midrasj hier zo uitgebreid inzoomt op de opstandigheden tijdens de val van Jeruzalem. Is het verband in de tekst van Avot de-Rabbi Nathan hier alleen associatief en ontstaan vanuit de behoefte aan mnemotechniek? Of wil de vertelling ons voorhouden onder welke barre kwellingen de Wijzen van rond de val van de Tempel trouw vast hielden aan de raadgeving van Sjim'on de Rechtvaardige? Immers, ondanks de onvoorspelbare nood bleven zij zich concentreren op Tora-studie. Tora en traditie maakten de spil van hun leven uit. Ten slotte heeft Israël zo vele catastrofes als de val van de Tempel alleen kunnen overleven als volk van de Tora, als wetsgetrouwe kinderen van de Allerhoogste. Joden hielden het leven al die eeuwen van ballingschap vol, zo niet met behulp van offers dan wel met gebeden, studie en goede daden.

Terug naar index:

Naar volgende pagina (7):

⁸⁷ Zie Eicha Rabbati 1, § 31.

⁸⁸ Zie Flavius Josephus, De Bello Judaico VII, 3,3.